

חילוק מלאכת יו"ט בין שלו וברשותו ובין אינו שלו או אינו ברשותו

דברי הרמב"ן שאין היתר מלאכה אלא בדברים שתחתיו

(א) כתב הרמב"ן (מלחמות ד' ר"פ א"צ) לבאר מ"ט נאסרה בקצירה גם קצירת תותים וכדו' שהם דברים הרגילים להיות נקצרים ליומם, וז"ל "שלא התירה תורה אלא להכשיר אוכלים שברשותו". וביסוד זה ביאר גם בסיבת האיסור צידה ביו"ט - אע"פ שהוא לצורך אוכל נפש, כיון שהדברים הניצודים אינם ברשותו.

והלכה זו נראית כתורה חתומה, מה מידת 'רשותו' זו הנצרכת, ומדוע שנצמצם את מידת ההיתר לתחומי 'ברשותו'. שהרי ברשותו זה אינו דומה לכל ברשותו שבש"ס, דאף תותים הגדלים בחצירו המשתמרת אסורים בקצירה לאכילת יו"ט אע"פ שבמשפטי הממון הם נידונים כברשותו לכל דבר. וא"כ תימה. א. מה המכוון בהלכה זו שהאוכל צריך להיות ברשותו, שכל המחובר לקרקע 'אינו ברשותו'. ב. ותו מה איכפ"ל בכך שזה אינו ברשותו במידה זו שזה מהווה סיבה לביטול היתר מלאכה לצורך אוכל נפש אע"פ שהיא מלאכה שאינה נעשית אלא לאותו יום.

חילוק הרמב"ן בין קוצר ליומו ובין חולב ליומו

תו יש לעיין בחילוק ההלכה הנזכר בדבריו בשבת (צ"ה ע"א ד"ה חולב) בין החולב והמחבץ ובין התולש תותים, דשניהם הם דברים שאי אפשר לעשותם מעיו"ט, ומצד שני אינם תחתיו וברשותו, ומ"מ בתותים ראה הרמב"ן סברא לאיסור מחמת שאינם ברשותו כנ"ל בדבריו בביצה, ואילו חולב בשבת מותר דבר תורה אע"פ שאין החלב ברשותו יותר ממה שהתותים על העץ בחצירו עומדים ברשותו. ופלא מה בין אינו ברשותו זה הגורם איסור ובין אינו ברשותו זה העומד בהיתרו. (ובעיקר היתר חולב עיין מה שהאריך במלחמות בשבת קמ"ד ע"ב).

דברי הראב"ד שאין היתר מלאכה אלא על הנעשה בתלוש

בדומה לקושיית הרמב"ן מתותים ותאנים הקשה אף הראב"ד (פ"א מיו"ט ה"ה. ובדפו"ח ה"ח) וז"ל "בכל אלה אין טעם למה אין תולשין ירק ואין מלקטין פירות מן האילן ביו"ט - שהרי בני יומן יפין יותר. ובירושלמי (פ"א ה"י) סומך אותו על אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם, וסמך ליה ושמרתם את המצות - שהיא מלאכה בתלוש".

נמצא לכאורה תירוץ שונה מתירוצ' הרמב"ן, שהרמב"ן קבע את המידה על החלק של 'אינו ברשותו' לעומת 'ברשותו', ואילו הראב"ד קבע זאת על החלק של 'המחובר' לעומת 'התלוש', והעמיד זאת כגזה"כ.

המכוון במידת 'ברשותו'

אך באמת נראה כי שניהם ממשפט אחד עולים ולדבר אחד מכוונים. שהרי כל אחד מבין שהמידה הנקראת כאן 'ברשותו' באה להורות על הבחינה של 'תחתיו', שזה מבטא את הכיבוש תחת ידו לעמוד מוכן ומזומן לתכליתו ויעודו כרצונו. ובזאת גם נשווה את דברי הרמב"ן עם דברי שבחינה זו המצמצמת את המלאכה לתלוש שווה עם ההגדרה של 'כבוש תחת ידו' - שזה מכוון הרמב"ן בדבריו שאין היתר על מה שאינו ברשותו.

אלא שדבר זה אינו מבאר כלל, דהיא גופא בכלל התימה מה דבר זה מוסיף ליסוד המתיר שבמלאכת יו"ט, במה זה שהדבר

הרב אליעזר הכהן בן פורת

כבוש ותפוס תחת כפות ידיו גורם שהדבר יהיה יותר 'אוכל נפש' הצריך להעשות ביום.

יסוד היתר מלאכה ביו"ט

(ב) ולהבין בדבר נקדים להזכיר מה שעלה בדינו בסימן - שיסוד היתר מלאכת או"ט ביו"ט קבוע. א. על המושכל המחלק בין מלאכת 'הנאה' ובין מלאכת 'עבודה'. ב. והיסוד המוקדם לזה הוא שהמלאכות כולם הם 'מלאכת עבודה' והדעת להנאה 'עוקרת' תואר מלאכת עבודה וקובעת תואר 'מלאכת הנאה'.

וכלפי הכרעת המשפט על החיכוך הנוצר בין צורת העבודה ובין מחשבת הדעת להנאה, באה מידת 'ברשות' המחודשת בדברי הרמב"ן לתת מעלה לעומד 'מזומן תחתיו' לעומת הפחת הקיים לדבר שאינו מזומן תחתיו. דסברא ברורה היא שכאשר אנו דנים על הכח להחליף את שם המעשה מחמת קביעת יעודו ותכליתו, והדעת על יעוד העתיד משנה את תואר המעשה עכשיו, סברא קרובה היא שידו של אדם כזה וגרוע לענין קביעת שם עיקר המעשה קודם שהדבר בא תחתיו, דקודם שהדבר בא תחת ידו עומד שם המעשה בדבר יותר על פי כללות צורת העשייה אצל כלל העושים ברוב המעשים מאותו מין ולא על פי דעתו של עושה, ורק אחר שהדבר בא תחתיו יעמוד בו השם בעיקר המעשה בחפצא כפי דעת האדם על תכליתו.

ומכאן באה סברת הרמב"ן שכל הקוצר עושה מעשה דוגמת דבר שאינו ברשותו (גם כאשר השדה שלו), דכל הנעשה במחובר אינו תחתיו של אדם, 'דבמחובר הדבר מוגדר שהאדם משתמש במקום ולא שהמקום משמש את האדם', (עיין דעת תרביית -), וממילא הדבר רחוק ממנו ויותר קשה לו לקבל צמצום והגבלה עד שיקבע שם החפצא על פי דעת העושה, ונשאת מידתו כשם המעשה 'מעשה עבודה' ובאיסורו הוא עומד. [אמנם לא זה סוף דבר, שהרי גם צידה אסורה. אלא זו סברא המצטרפת להרחיק את הדבר משליטת האדם במקרה זה, ובכל מקרה הוא נידון לגופו].

ולכך גם כאשר יעסוק האדם בקצירת תותים שהוא דבר הרגיל ליומו. מ"מ כיון שהדבר נעשה בצורה של 'קצירה', צורה זו עצמה מעכבת על הדבר תואר 'מלאכת עבודה', דאזלינן בתר עיקר התבנית.

ועפ"ז מכון דברי הרמב"ן 'שאינם ברשותו' זה שהיותם 'גידולי שדה' מעכב בעדם מלעמוד בתואר תיקוני אכילה, שתבנית מלאכת שדה – הנעשית בשדה ולא תחת יד אדם אינה כפופה לדעת האדם לקבל תואר מלאכת הנאה בשלמות.

וכזאת הוא גם בצידה שהיא רחוקה מהאדם וממשיכה להתפרש לצורך מחר או אפילו למשחק ולטיול, ולכך עדיין היא 'מלאכת עבודה' ואינה 'מלאכת הנאה'. ורק כאשר הדבר הניצוד והנקצר בא ליד האדם, רק אז הוא קובע את תכלית המעשה. משא"כ בדברים העומדים מתחילתם תחת ידו של אדם, בהם המעשה נקבע על שם תכליתו עוד קודם שנעשה.

ביאור החילוק בין 'אנו ברשות' דקוצר ובין 'אינו ברשות' דחולב

(ג) והנה כאשר באנו עד כאן כבר נוכל לחלק בין אינו ברשותו דקצירה שאסור ובין אינו ברשותו דחולב שהוא מותר בשני אופנים. א. האופן האחד פשוט הוא, דכאשר נסדר על פי האמור את הדרגות של התחתיו שבקוצר ושבחולב ושבצידה, נמצא שחולב הוא יותר תחתיו מאשר קוצר וצידה.

דעל פי משנ"ת בקוצר החיסרון זה היותו גידולי קרקע, שכל מידת קרקע היא דבר הרחוק מהאדם, שהוא משתמש בקרקע ולא הקרקע משמשת אותו. ומאידך הריחוק בצידה הוא בכך שהבע"ח רחוק בפועל מתפיסת ידו של האדם, שזה גופא החידוש

הרב אליעזר הכהן בן פורת

שבמלאכת צידה לתפוס את החי תחת ידו. אבל חולב מחד אינו בקרקע וא"כ אין בו את הריחוק שבקרקע, ומאידך הוא כבר כבוש תחת ידו ולכך אין בו את הריחוק של מה שאינו ניצוד, ולכך עומד הוא יותר תחתיו מאשר קצירה וצידה.

ב. וביתר עומק אפשר לבאר דהניח לנו הרמב"ן בחילוק זה יסוד חשוב המצרף את המידה הכללית של אב המלאכה להכרעת שינוי התבנית על פי דעת הגבירא. והיינו דאע"פ שיתכן דמידת התחתיו שבה עומד החפצא שבו המלאכה שווה הוא בחולב לקוצר, מ"מ בכללות תיקון המלאכה דהאב של מלאכת קוצר רחוק הוא הרבה מרשותו של אדם מאשר עיקר האב מלאכה דחולב – שהוא 'דש', דקוצר לעולם נעשה שלא ברשות, ואילו בדש אדרבה עיקר האב לעולם נעשה תחתיו וברשותו, ורק במקרה המסוים של דישה דחולב הוא יצא מן הכלל ונעשה במה שאינו תחתיו.

ובזאת ראה הרמב"ן פרט נוסף שיש לשקול כאשר באים להכריע האם צורך האכילה יכול להחליף מלאכת עבודה למלאכת אכילה, דלבד ממה שאנו בוחנים את המעשה הפרטי העומד בפנינו יש לנו לצרף אליו את הרושם הכללי של תיקון אותו אב מלאכה בעולם, שהרושם הכולל העולה מכללות המלאכה משליך על דעת בני אדם כיצד הם יראו ויפרשו את המעשה הפרטי המסוים גם כאשר הוא נעשה במקרה כחלק מהעמדת אכילה.

וככל שהמלאכה יותר מיועדת לתיקון דברים שאינם נתונים 'תחתיו' של אדם כך היא יותר קשה לשינוי, וזאת מכיון ששינוי הגדרת מלאכה אינו מורכב רק מהמעשה הנעשה באותו זמן, אלא הוא שינוי המכיל בכללו גם השקפה חדשה על עיקר יצירת האב, שהוא בא להחליף 'עבודת קצירה' לקצירת אכילה, ובמקום שיעשה אדם 'עבודת דישה' עושה הוא 'דישה לאכילה'.

ומיסוד זה חילק הרמב"ן בין דברים שעיקרם 'עבודה' שבהם החלק שאינו 'תחתיו' מפריע לשנות את תואר היצירה שבמלאכה, ובין דברים שתואר האב שלהם סובל עבודה ואכילה באופן כללי, שבהם גם עסק אינו ברשותו מועיל להחליף עבודה לאכילה, אחר שבעיקר האב הוא קיים בצורה רגילה כעסק אכילה, וממילא הוא ראוי להחלפת הדעת הרבה יותר בקל, וגם הריחוק שאינו ברשותו לא יוכל לעכבו.